

Apskritojo stalo diskusija, vykusi po konferencijos „Baltijos kelias – kelias į laisvę“

Lietuvos Respublikos Seimas, 2009 m. gruodžio 4 d.

EGIDIJUS ALEKSANDRAVIČIUS. Laba diena visiems! Nepaisant to, kad nei stalas labai apskritas, nei visi apskritojo stalo diskusijos dalyviai susirinkę, tačiau mes su ponu Romu Sakadolskiu, o mano pavardė Aleksandravičius, pradedame vesti...

ROMAS SAKADOLSKIS. Vardas Egidijus, kam neaišku.

E. ALEKSANDRAVIČIUS. Egidijus Aleksandravičius. Mes pradedame vesti šitą diskusiją. Ji pati savaime yra didelis iššūkis. Jeigu visą prieš tai buvusį laiką dalyvavo 15 kalbėtojų, dabar kokie 13 kalbėtojų turės pasisakyti per vieną valandą, kaip numatė organizatoriai. Antra, mes apskritojo stalo dalyviams nebuvo iš anksto pateikę kokio nors vieno aiškesnio klausimo, kuris leistų per tokį trumpą laiką, turint tik kelias akimirkas savo pasisakymams, kažką rišlaus ir prasminga pasiekti. Bet kuriuo atveju aš įsivaizduoju, kad didysis mūsų... Profesoriau, stalas jūsų laukia čia. Čia, čia. Didysis klausimas, kuris po visko, kas mums yra nutikę, ir po šios dienos konferencijos mums visiems kyla, kas iš to? Ką iš tos praeities, dvidešimties metų praeities, mes galime šiandien jaustis išmokę? Ar tai mus stiprina, ar silpnina? Ar įmanomas tas Baltijos vienybės kelias šiandien? Kas turi nutikti, kad jis vėl būtų įmanomas? Kokie iššūkiai, kokios mobilizacinės galimybės? Todėl ragintume kartu su kolega diskutuoti apie dabartį ir ateitį. Ar įmanoma šiandien Maskvoje jausti kokią nors minios solidarumą, ar įmanoma jausti solidarumą, o tikriausiai įmanoma, Varšuvoje, ar mes šiandien, per dvidešimt laisvės metų, nesame šiek tiek užmiršę ir Baltijos vienybės idėjas? Romai!

R. SAKADOLSKIS. Dar kelios tokios mintys. Sergejus Kovaliovas kalbėjo apie *real politik*. *Real politik* buvo ir 1989 m. Kaip jau profesorius A. E. Senas minėjo, buvo visiškai aišku, kad viskas matuojama pagal Maskvą, o ne pagal kokią nors periferijos sostinę Vilniuje ar kur nors kitur. Tokiu atveju *real politik* veiksniai buvo ir tada. Būtų galima sakyti, kad Baltijos kelias įvyko plyname lauke, visiškai nelauktai, jeigu iš toli stebėsi, kaip jis atrodė, nes tai nebuvo susiformavusi bendruomenė. Tai buvo bendruomenė, praradusi prieš 50 metų, ne visai neseniai praradusi. Ji nėjo į gatves apginti to, ką ji prarado dabar. Tai kas tokiu atveju įvyko 1989 m.? Mes žinome, kad tai buvo ne tiek apginti, kiek reikšti tam tikrus lūkesčius, kurie buvo sukoncentruoti į tai, kas įvyko po to.

Jeigu taip pasižiūrėsime į Baltijos kelią, mes galime ir šiandien paklausti, kokiom sąlygom esant mes eitume į Baltijos kelią? Kas mums būtų reikalinga, kad tas Baltijos kelias ne pasikartotų, bet kad ta pati išraiška plyname lauke... nes jeigu šiandien pakalbėsime su žmonėmis, eiliniaisiais vilniečiais ar Lietuvos žmonėmis, aš drįstu sakyti, ko gero, labai panašiai būtų ir Latvijoje, ir Estijoje, nors garantuoti negaliu, ir paklaustume jų, ar galėtų būti šiandien Baltijos kelias, atsakymas būtų – ne. Toks pat atsakymas būtų buvęs ir 1989 m. – negali būti. O jis buvo. Taigi kokiomis sąlygomis jis galėtų būti šiandien? Jums klausimas.

Ir šiandien mūsų...

E. ALEKSANDRAVIČIUS. Profesorius B. Genzelis. Kadangi jis vienas iš organizatorių, tai tikriausiai turi kažką...

BRONISLOVAS GENZELIS. Ne, aš irgi vienas iš dalyvių. Aš vis dėlto nenorėčiau su tuo sutikti, kad ten nebuvo jokio paruošiamojo darbo. Čia praktiškai vienas dalykas. Jeigu tarp Liaudies fronto ir ne tik Liaudies fronto kur kas anksčiau... Dainis Ivanas geriau žino. Anksčiau buvo svajota, latviai net pakliuvo į kalėjimą, kai K. Skujeniekas ir kiti, kurie galvojome apie Baltijos federaciją... Tokia buvo idėja. Jie pradėjo kurti projektus, bet juos saugumiečiai paėmė ir susodino. Šita vienybės idėja visą laiką tyvuliavo. Paskui, kai atsirado frontai, vis dėlto buvo labai aiškiai suvokta, kad mes vieni be kitų nieko nepadarysim. Lygiai tas pats... O čia V. Čepaitis šiek tiek minėjo apie Lenkiją su „Solidarumu“. Taip pat buvo tartasi pradėti nuo Varšuvos, bet pagrindinis dalykas – visi suvokė, ką reiškia per sieną, kad per sieną galima provokacija, todėl idėjos buvo atsisakyta.

R. SAKADOLSKIS. Bet, profesoriau, ar šiandien mes galime, ar jūs įsivaizduotumėte?

B. GENZELIS. Ne, šiandien vėl reikalinga idėja. Niekas neatsitinka be idėjos. Jeigu tu šiaip sau pakviesi... Niekas ir tada, jeigu nebūtų aiškiai suvokta. Ne suformuluota idėja, bet aš noriu pasakyti, kad ta idėja bus suvokta tautos. Ir kodėl suvokta? Nes mūsų buvo mestas lozungas – „be kraujo lašo“. Vadinas, be kraujo lašo galima pasiekti tikrai masiškumu. Jeigu šiandien atsirastų kokia nors (istorijoje niekas nesikartoja) nauja idėja. Šioje situacijoje aš nematau, bet, kita vertus, Baltijos vienybės, ypač su Latvija, idėjos, pavyzdžiui, aš ir dabar neatsisakau.

E. ALEKSANDRAVIČIUS. Mielieji ponai, jūs tikriausiai suprantate, kad bus itin sudėtinga vesti visą pokalbį, nes mums nuo to aukšto net pavardės lentelėse ne visos matyti, bet aš tikrai mačiau pakeltą E. Zingerio ranką. Jūsų laikas.

EMANUELIS ZINGERIS. Atsimenant tuos laikus, mielieji bendražygiai... Vakarų pasaulis pačiu tragiškiausiu būdu iki šiol nepastebėjo, minėdamas Berlyno sieną, minėdamas Prahos įvykius, Baltijos šalių iki Baltijos kelio glūdėjusios vienos esminės vertybės – tai yra okupacijos laikinumo jausmo tarp senų kauniečių, senų dar išlikusių rygiečių, Talino žmonių. Sovietų Sąjungos laikinumas, svetimos Sovietų Sąjungos laikinumas, mūsų emigracinių vyriausybių buvimas ir kalbėjimas iš Vašingtono per „Amerikos balsą“ R. Sakadolskio balsu ar kalbėjimas Stasio Lozoraičio iki 1989 m. mums labai daug ką reiškė. Baltijos kelias buvo pribrandintas ne tik labai puikios rusiškos demokratų *perestroikos*, bet ir Sovietų Sąjungos okupacijos laikinumo. Ne visa Lietuva buvo išvežta, ne visa Lietuva buvo kolchozinė, ne visa Lietuva sutiko, kad reikia nešti dėšreles iš fabriky, iš gamyklų ir tapti sovietiniu žmogumi, kad reikia vogti iš kolūkio laukų. Ne visa Lietuva tapo neindividuali ir sovietinė, todėl sovietų mentaliteto laikinumo dalykas buvo labai esminis dalykas. Iš esmės pasaulis nepažymėjo tos inteligentijos, kuri be ginklo, bet per visus 50 metų nesutiko su sovietų tikrove Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, žinoma, ir Lenkijoje, Vidurio Europoje. Dar palaikymas mūsų didžiųjų emigracijų, kurios mums reiškė daug daugiau nei rusiška emigracija, negu rusų emigracija Amerikoje. Mums lietuviška emigracija tuo metu tenai reiškė dviejų dirbtinai atitolintų dalių

pasitikėjimą. Mūsų poetai H. Radauskas, A. Škėma, kiti Amerikoje... Kaip mes gyventume, jeigu nebūtų sovietų okupacijos? Kitaip sakant, tas dalykas, deja... Baltijos kelias buvo išraiška ir šio momento, ir nepasidavimo sovietams, kasdien tikrinant savo kraują, ar mes netapome sovietais 1956 m, 1968 m., 1980 m. Buvo be galo svarbi ne tik sovietinė *perestroika*, bet ir Baltijos šalių vidinė rezistencija. Man atrodo, deja, Vakarų pasaulis per tuos visus „velvetinių revoliucijų“ dvidešimtmečius dabar šito momento neįkalkuliavo. Ačiū.

R. SAKADOLSKIS. Profesorius A. Senas, jūs kėlėte ranką. Prašom.

ALFRED ERICH SENN. Esmė, mano galva, rezistencija, rezistencija prieš ko... 1986–1987 m., dabar tiksliai neatsimenu, bet buvo *hands across America*, „rankos virš Amerikos“ turėjau per visą Ameriką važiuoti ir rinkti pinigus prieš badą. Buvo labai daug reklamos, bet pabaigoje nutarėme, kad nieko gero neišėjo, daugiau kainavo, negu jie gavo. Vadinasi, jie neturėjo priešų, čia nebuvo rezistencijos prieš ką... visi tą patį jaustume. Esmė yra rezistencija ir rezistencija be smurto – *passive resistant non...* Kaip nori tuos žodžius vartoti.

R. SAKADOLSKIS. Gal mes galėtume dairytis į kaimynus, pavyzdžiui, yra Zbignevas Gluza, atvykęs iš Varšuvos, galėtume pakviesti jus pasakyti, ar būtų galima tikėtis kažko panašaus, kas buvo prieš 20 metų, kokiomis sąlygomis būtų galima tikėtis tokios politinės bendruomenės, kuri galėtų išreikšti tokią valią, kurią išreiškė tada?

ZBIGNEVAS GLUZA. Labai didelis pasitenkinimas kalbėti apie tuos dalykus Vilniuje – laisvos Lietuvos sostinėje. Lenkijoje yra labai daug žmonių, kuriems Vilnius yra svarbiausias miestas pasaulyje. Ir tai, kad tokia situacija buvo, kad Vilnius yra Lietuvoje, tai yra natūralus dalykas, tai paprastas ir jokių protestų nesukeliantis dalykas. Kai lenkai, gyvenantys Lietuvoje, kalba apie savo tėvynę Lietuvą, tai jaučiama, kad tikrai galima galvoti apie tikrą solidarumą tarp šalių ir visuomenių. Aš kalbu su dideliu džiaugsmu apie tai. Per tuos visus metus mes įsitikinome, kad esame panašios tautos, panašios šalys, ir tame kontekste, to klausimo kontekste, irgi yra labai svarbu. Mes neturime galvoti tik apie dvišalius dalykus. Iš Lenkijos perspektyvos labai yra svarbus šis visas procesas, aš tik priminsiu kapitono Ačo žodžius, pasakytus 1969 m. lapkritį Prahoje. Jis pasakė, kad Lenkijoje tai truko 10 metų, Vengrijoje – 10 mėnesių, o Čekijoje gal truks 10 dienų. Nes tik 10 dienų truko „aksominė revoliucija“. Ir tas istorikas galėjo taip tvirtai pasakyti, kad tai yra sistemos pabaiga. Prašom į tai atkreipti dėmesį – tai buvo prieš 3 mėnesius po Baltijos kelio. Praėjus 3 mėnesiams, jau buvo aišku, kad komunistinė sistema geopolitiniu požiūriu baigiasi Europoje ir kad visi įvykiai vyks vis greičiau. Iš Lenkijos perspektyvos tai buvo labai ilgas ir sunkus procesas, nes ypatinga padėtis neleido anksčiau tiems įvykiams išsirutuluoti ir numalšino tą žmonių dvasią, nors, ačiū Dievui, ne iki galo. Ir tos permainos, kurios įvyko 9 dešimtmečio pabaigoje, buvo labai nuostabios, pasirodė, kad komunistinės sistemos žiaurumas nebuvo veiksmingas. O po to dar pasirodė, kad Lenkija nėra viena toje kovoje, nors tai atrodytų ir ganėtina akivaizdu. Tai, kas įvyko 1989 m., yra labai svarbu. Gal iš Baltijos šalių perspektyvos tai sunku įvertinti, bet tai buvo labai svarbus įvykis Lenkijos kontekste. Tiesa, parlamento rinkimai, tie pirmieji rinkimai, kurie įvedė „Solidarumą“ į politinį gyvenimą taip tiesiogiai, jau buvo įvykę. Jau buvo sudaroma pirmoji nekomunistinė Vyriausybė, tačiau Lenkija dar nebuvo įsitikinusi, kad tikrai tos permainos vyksta, viską darėme labai atsargiai, mes

nejautėme jokio triumfo, mūsų visuomenė to nejautė. Visuomenė jautė, kad kažkas svarbaus vyksta, bet kad tai dar nėra pergalė. Taigi po to nepaprasto įvykio rugpjūčio 23 d. žmonių optimizmas labai išaugo. Tų visuomenių, kurios gyveno Tarybų Sąjungos ribose, labai stiprus ženklas buvo ir mums, kad jie drįsta tai daryti, tada ta dinamika padidėjo ir Lenkijoje. Man susidarė įspūdis, kad per tuos 20 metų mes tam tikra prasme juos išnaudojame, o iš kitos pusės, neišnaudojame iki galo. Turiu omeny politinį aspektą. Tarptautinis dalyvavimas NATO, Europos Sąjungoje, aišku, turi didelės reikšmės, bet visuomenei mūsų sąjungos yra pernelyg silpnos, mes galime labai atvirai kalbėti apie viską, apie sunkiausius dalykus mūsų bendroje istorijoje, suprantame, kad galime apie tai kalbėti ir turime tokią teisę. Bet mes nepakankamai išnaudojame tą teisę. Baltijos šalių istorija Lenkijai nėra gerai žinoma. Aš žinau tai, nes bandau visa tai sau pažymėti. Taigi tos ribos nėra įveiktos, o tai svarbu. Keliolika metų buvo rašomas disidentų žodynas. Jis apima 24 buvusias komunistines šalis ir tai yra svarbiausi asmenys to judėjimo visose mūsų šalyse. Žodynas kol kas išėjo tik lenkų kalba, bet svarbu, kad biogramas rašė tyrėjai iš kiekvienos šių dalių, tų 24 šalių. Pasirodo, kad galima rašyti istoriją peržengiant sienas. Šis mūsų susitikimas, mūsų pokalbis yra labai gerai, tik turime veikti intensyviau, ir man atrodo, kad mums visiems tai yra labai svarbu. Ačiū. už dėmesį. *(Plojimai)*

E. ALEKSANDRAVIČIUS. Ačiū ponui Zbigneviui Gluzai. Dabar tiesiog bandydamas vesti pokalbio giją, kreipiuosi į poną Sergejų Kovaliovą. Sausio 13 d. čia, Vilniuje, jau buvo ir diplomatinį statusą turinčių... jau buvo žmonių iš Lenkijos, tiesiančių solidarumą ranką. Jūs minėjote minias ir mes žinome apie minias maskviečių, palaikiusių Lietuvos judėjimą. Ar šiandien dėl kokio nors Lietuvos klausimo išeitų minios maskviečių į gatves, kad paremtų Lietuvą dėl ko nors? Kas turėtų nutikti?

SERGEJUS KOVALIOVAS. Ačiū. Ne, šiandien išeitų gal dvi dešimtys žmonių paremti Lietuvą, maždaug tiek pat, kiek išeina paremti Čėčėniją. Tai atskiras klausimas ir, deja, tai mūsų sunki kaltė. Kai aš sakau „mūsų“, aš turiu omenyje ne paprastai rusų tautą, o visų pirma tuos, kurie save vadina Rusijos demokratais. Ir jeigu mūsų diskusijos metu šis klausimas ir iškils, aš labai noriai apie jį pakalbėsiu. O dabar noriu pasakyti visiems. Manau, kad Baltijos kelias tai yra anachronizmas. Jis kitados buvo labai svarbus, jis buvo labai svarbus dėl dviejų priežasčių. Pirmąją visi puikiai žino. Mes pareiškiame jums: mes esame laisvi, mes norime būti laisvi ir mes būsim laisvi. Tai visi suprato, visi matė.

Antra šio įvykio prasmė buvo suprantama ne visiems. Mes kartu, tai ne mes, lietuviai, ar ne mes, estai, ar ne mes, latviai. Mes visi kartu. Tai reiškia, kad ir mes, lenkai, ir mes, moldovai, ir mes, rusai, ir mes, gruzinai. Ši aplinkybė, būtent ši aplinkybė, apie kurią dabar niekas nenori prisiminti. Paklauskite viso to, ką kalbame čia, ir jūs tuo įsitikinsite. Tai yra pati svarbiausia aplinkybė, nes laisvė nedaloma, negali būti laisvės, kuri apribota kažkokios šalies sienomis, tai yra uždaros laisvės. Aš atsiprašau, bet jeigu laisvė, tai laisvė ir čia sienos niekuo dėtos.

Štai ta aplinkybė, man atrodo, yra pati svarbiausia, bet apie ją dabar niekas ir niekur jau nebekalba. O kalbėti reikia ne apie lenkų laisvę, o apie žmonijos laisvę. Lenkų laisvės be žmonijos laisvės nebūna. Ir žmonijos laisvės be lenkų laisvės irgi nebūna. Matote, kai mes sakome ir kalbame apie tai, ką vadiname prigimtine laisvėmis, prigimtine teise, mes turime omenyje būtent tai, apie ką aš kalbu. Prigimtine teise tai

yra kiekvieno gimusio žmogaus teisė, kurią jis turi nuo pat gimimo, nepaisant, ir toliau yra didelis išvardijimas, tikėjimo, odos spalvos, kalbos ir t. t., ir panašiai. Ir kai buvo Lenkijos kelias, kai buvo Vidurio Europa, kai jie vykdė savo didžiąsias be kraujo praliejimo revoliucijas, už mūsų stovėjo ne prigimtinė teisė, už mūsų nugarų stovėjo okupuotų tautų teisė. Mes buvome okupantai, o jūs buvote pavergtieji, ir tai labai svarbu, nes tai suvaidino ypač didelį vaidmenį. O dabar tai yra anachronizmas. Štai ką svarbu mums visiems suvokti. Nes dabar, ko gero, daugelyje pasaulio vietų egzistuoja tokia pati situacija, kai kažkas kažką yra pavergęs. Tačiau iš tikrųjų mūsų bendras likimas visiškai negali mūsų tenkinti. O negali tenkinti todėl, kad mes tariame didžius žodžius, tačiau tariame juos kaip šamanai savo užkeikimus.

Pažiūrėkite patys. Antihitlerinė koalicija kovojo apskritai po laisvės vėliava. Ką gi darė ta antihitlerinė koalicija? Prisiminkime. Prisiminkime taikių miestų bombardavimą, atomines bombas Japonijoje. Kas gi tai, universaliosios vertybės? O dabar prisiminkime Niurnbergo procesą. Tuomet mums iškilmingai pasakė ir mes tuo patikėjome, kad nuo šiol Vyriausybės yra atsakingos už nusikaltimus, kurie padaryti joms vadovaujant. O kas toliau? Vienas kanibalas teisė kitą kanibalą už kanibalizmą. Ir tai buvo Niurnbergo procesas. Lygiai tris dienas Niurnberge buvo nagrinėjamas kaltinimas, pagal kurį vokiečių fašistai buvo kaltinami Katynėje nužudę lenkų karininkus. Kiekvienas Niurnbergo dalyvis tiksliai žinojo, kas ir kada nužudė tuos lenkus. Tačiau tris dienas buvo klausomasi to chamiško kaltinimo, kai budeliai kaltino nekaltuosius, ir tie budeliai pasirašė nuosprendį. Štai kur mūsų bėda. Mes turime atsisakyti tokių dalykų ateityje. Aš puikiai suprantu, kad tai labai sudėtinga, tai užims, ko gero, visą šimtmetį, bet jeigu mes nebūsime ryžtingi ir nebūsime pasiryžę šią likusią savo gyvenimo dalį, mūsų vaikų gyvenimą ir dar didelę dalį mūsų anūkų gyvenimo pašvęsti tam, mes vėl grįšime prie masinių žudynių. Štai kur problemos esmė, mano nuomone.

E. ALEKSANDRAVIČIUS. Dėkoju S. Kovaliovui. Regis, kad jis mums šioje salėje priminė ir mūsų politinę tradiciją, kuri kadaise skambėjo „Už mūsų ir jūsų laisvę“. Tai tebėra aktualu. Žiūriu į mūsų apskritojo stalo diskutuotojus. Prašom, kas norėtumėte įsijungti į šitą jau šiek tiek pašildytą temą? Prašom. Ponas E. Zingeris trumpą repliką.

E. ZINGERIS. Norėčiau tik repliką. Istorijoje įmanomi patys keisčiausi ir patys netikėčiausi dalykai, ir tai, kas įvyko 1989 m. per tą gerąjį sovietų demokratinį suvažiavimą Maskvoje, po to, kai S. Kovaliovas ir aš buvome Europos Taryboje delegacijose ir 1989 metais, ir po to 2000 metais, Europos Taryba patvirtino Stalino režimo žvėriškumus. Pavyzdžiui, užpraeitą savaitę Strasbūre, vykstant debatams, jau esant visai kitoniškai Rusijos delegacijai, kuriai atstovavo iš esmės vien tik „Jedinaja Rusija“, mūsų pasiūlymas įvertinti Molotovo–Ribentropo paktą, kurio grandinė ir buvo atmintis, buvo atmestas. Jis buvo atmestas ir šis Baltijos kelias, kitaip sakant, Molotovo–Ribentropo paktas, buvo nenorėtas minėti, dėl ko kolega K. Kosačiovas argumentavo paprastai: nereikia politizuoti istorijos, užtenka kalbėti apie šitą istorinį palikimą, kuris neatneša nieko naudingo tautų santykiams, įtraukime Miuncheno paktą, įtraukime Vakarų nusikaltimus kartu ir ištirpdykime Molotovo–Ribentropo paktą tarp kitų istorinių įvykių. Ir buvo balsuota salėje prieštaraujant kelioms delegacijoms, kad tokį įvykį galima apsvarstyti ne atskirai, ne kaip Molotovo–Ribentropo pakto pasekmes, bet bendrame katile, pradedant Versalio sutartimi po Pirmojo pasaulinio karo, ištirpdant šį įvykį. Kitaip

sakant, atsirado politinė valia, kurios nebuvo. Ji sklinda iš tam tikros dalies „establišmento“ tiesiogiai sąjungininkams – apie šituos įvykius iš naujo nutildyti. Tai visiškai naujas skambesys, kurio nėra buvę.

Tikrai nenoriu būti neigiamai nusiteikęs dėl Rusijos administracijos Maskvoje, bet turiu pasakyti, kad man, kaip Lietuvos delegacijos vadovui, stebėtinu būdu tenka patirti demokratijos nebuvimo Maskvoje deficitą užsienio delegacijose, Europos Taryboje, kai buvo bandyta minėti tai, kas kabo virš pono R. Sakadolskio ir pono E. Aleksandravičiaus galvų. Molotovo–Ribentropo pakto ir Baltijos kelio minėjimas buvo atmestas diplomatinio Rusijos korpuso, plius delegacija, plius daugelio dienų darbas kuluaruose. Tai buvo labai keista. Tuo labiau kad šitoje salėje beveik vieningai prieš du mėnesius buvo priimta ESBO deklaracija dėl Molotovo–Ribentropo pakto. Jai pritarė 94 proc. visų Saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos dalyvių, ir vėlgi prieštaraujant dabartinei Rusijos delegacijai. Tai yra labai keista nauja eiga. Kelios pono D. Medvedevo kalbos, šiek tiek šviesesnės negu pono V. Putino, nepaneigė tos tendencijos, todėl mes labai sveikiname rusų demokratų. Ačiū.

A. SAKADOLSKIS. Ačiū. Regis, ranką kėlė ponis I. Flyge, kuri yra „Memorialo“ tyrėja, atvykusi iš Sankt Peterburgo.

IRINA FLYGI. Aš pataisyčiau. Mano vardas I. Flygi. Noriu atsakyti kolegai. Tai iš tikrųjų didžiulė šiandieninės Rusijos problema, problema, susijusi su terorizmu, su gulagais, su atmintimi apie tai. Tai labai svarbi situacija, kuri atsirado dabartinėje Rusijoje. Tai skirtingos sąvokos. Yra valdžios atmintis, ji visiškai politinė, jina kinta. Šiandien dviem žodžiais kalbant apie tai, tai ideologiškai sustyguota atmintis apie didžiąją imperiją, didžiąsias pergales ir panašiai. O kita atmintis, kur minima (...), kalbama apie statistinius duomenis, tačiau tuo pačiu metu kalbama ir apie tai, kaip efektyviai ekonomiškai tai veikė, kaip tai buvo pergalių metas. Tokia valdžios ideologija.

Tuo pačiu metu Rusijoje vyksta didžiulis darbas. Visų pirma tas darbas susijęs su atmintimi apie terorizmą ir gulagus. Tai ne valstybinis darbas, nėra nė vienos valstybinės programos, nėra ir tam tikrų muziejų programų, nėra programų, pagal kurias būtų ieškoma masinių kapaviečių ir panašiai. Tai visuomenės iniciatyvos, ir jos labai įvairios. Tai ir „Memorialo“ bendrija, ir daugelis kitų nevyriausybinų organizacijų, tai daug kraštuties muziejų, tai labai daug mokyklų muziejų, kartais tai yra paprasčiausiai privačios iniciatyvos, kurios labai efektyvios. Ta atmintis yra, ji egzistuoja, ji padalyta, ji blogai jungiasi erdvėje, ji labai blogai skamba federaliniu lygiu, tiksliau, ten visai neskamba, o masinėje atmintyje ji išstumta į periferiją. Tačiau per tą dvidešimtmetį, kurį mes dabar apibendriname, įvyko labai daug, nes visa tai sukurta nevyriausybinų programų dėka.

Labai svarbu, kad mes visi, latviai, estai, lietuviai, lenkai, turime tą bendrą atmintį ir tos atminties lygmeniu taip pat egzistuoja labai daug bendrų programų, bendro supratimo. Tą patį galima pasakyti ne tik apie teroro periodą, tai liečia ir visai neseną laiką, apie kurį dar sunku kalbėti, nes apie įvykius, kurie vyko prieš 20 metų, reikia kalbėti kaip apie istorinius. Tai labai sunku, jie dar aktualūs, todėl atsakymas į vedėjo klausimą, ar galimas Baltijos kelias šiandien, – ne, aišku, ne. Nes į tą patį vandenį dukart įbristi negalima. Kažkam jis šiandien liko toks pats svarbus klausimas, kaip tada buvo, kažkam, kaip ir dabar Rusijoje, *perestroika*, tai ne tai, kas nuėjo į praeitį. Jiems tai aktualu, nes

kažkokios idėjos nebuvo realizuotos ir jie jas puoselėja. Tačiau tai dalis visuomenės, o kita dalis visuomenės yra tos būsenos, kai ne viskas išspręsta, ne viskas sėkmingai padaryta. Ir tai natūralu.

Tačiau tai jau praeitas kelias, todėl mes į jį jau žiūrime kaip į aktualią dabarties istoriją. Šiais metais, kai švenčiame dvidešimtmetį, Sankt Peterburge išėjo knyga „Pertvarkos Leningrade kronika“. Tai didžiulis enciklopedinis darbas, kai diena po dienos paminėti visi įvykiai nuo 1985 iki 1991 metų. Ir Leningrado gyvenimo kronika kaip ir pritampa prie bendrų įvykių kronikos. Kai skaitai, tai stebina, nes tikrai matome daug bendrų įvykių. Baltijos kelias taip pat buvo bendras ir Rusijos visuomenei, bent tada. O šiandien mes turime kitų sričių, kur galėtume vienytis. Ir istorinės atminties klausimas, stalinizmo nuteisimo klausimas – tai labai aktuali ir svarbi užduotis šiandien. Ačiū. (*Plojimai*)

R. SAKADOLSKIS. Norėčiau pakviesti daktarą O. Ticu, atvykusį iš Moldovos, Moldovos universiteto Istorijos ir politikos mokslo instituto direktorių. Prašom.

O. TICU. Kalbėsiu lietuviškai. Man visi mūsų pokalbiai labai primena vieną anekdotą, kuris yra susijęs su (...) vizitu į Prancūziją. Kažkada jam uždavė klausimą, ką jūs manote apie tai, kas bus 200 metų po Prancūzijos revoliucijai, kokie jūsų įspūdžiai? Jis pasakė, kad jūs žinote, Kinijos istorijai tai labai trumpas laikotarpis, aš negaliu padaryti jokių išvadų. Jeigu mes pažvelgtume į Vidurio Europos, Rytų Europos istoriją, tai mes galėtume pamatyti, kad mes visada kažkam priklausėme: iki Pirmojo pasaulinio karo mes buvome įvairių imperijų sudėtinė dalis, po Antrojo pasaulinio karo mes gavome tam tikrą nepriklausomybės laipsnį, bet vėlgi buvome kontroliuojami tam tikrų valstybių, paskui mes buvome padalyti. Vėlgi po Antrojo pasaulinio karo mes buvome ten, visi mes žinome, kur mes buvome. Po Tarybų Sąjungos žlugimo mes grįžome į tam tikrą išmatavimą, grįžom į tai, kas jau buvo. Svarstant temą, kokį pasirinkimą turėjo Vidurio Europa, Rytų Europa, aš manau, kad tuo momentu ir netgi dabar, kalbant apie Moldaviją, man atrodo, mes pasirinkome mažiausią pyktį, blogį, nes įėjimas į NATO ir į Europos Sąjungą buvo labai stiprus žingsnis. Moldavijos dabar tokia padėtis (galbūt mūsų sunkesnė, nes mes neturime pasirinkimo alternatyvos): yra arba Europos modelis, arba Rusijos modelis. Rusija dabar kaip ir pralaimi, nes kyla įspūdis, kad dabar valdžioje yra liberalai, kurie asocijuojasi su proeuropietišku požiūriu, o iš tikrųjų Moldavija yra pasidalijusi tarp šitų dviejų modelių. Aišku, Europos Sąjunga turi didelių privalumų, nes yra daug gerų mechanizmų, kaip galima integruoti tokias šalis kaip Moldavija, Ukraina, galbūt kada nors Gruzija, Armėnija, Azerbaidžanas. Yra Rytų politika, kaimynystės politika, yra ir Rytų partnerystė, tai tie mechanizmai, kurie buvo specialiai sukurti, kad nebūtų kokių nors suskirstymo linijų Europoje. Mums Rusija kol kas yra nepatrauklus modelis. Antra, palyginti su Vakaraais, Rusija kol kas nepakeitė požiūrio į savo buvusias respublikas. Kartu renkantis iš šitų dviejų kaip mažiausią blogį aš prisimenu V. Klausio žodžius. Kai pasirašė Lisabonos sutartį, jis pasakė, kad su šia sutartimi Čekija prarado savo suverenitetą. Aš norėčiau paklausti savęs, paklausti jūsų ir netgi kartu atsakyti, ar iš tikrųjų dar egzistuoja Baltijos kelias, atsižvelgiant į tai, kas vyksta Europos Sąjungoje ir kokia Europos Sąjungos ateitis. Aš manau, kad Baltijos kelias vis dėlto dar egzistuoja ir jis galioja. (*Plojimai*)

E. ALEKSANDRAVIČIUS. Jau seniai matom, ko gero, pavargusią pakeltą pono A. Ažubalio ranką.

AUDRONIUS AŽUBALIS. Tikrai nepavargusi. Tikrai ne. Ačiū. Gerbiamasis profesoriau, gerbiamieji kolegos, tik keletą sakinių. Baltijos valstybių vienybė ar kelias? Aišku, kad tokios vienybės, kokią įsivaizduojam ar norėtume įsivaizduoti, nėra. Ar ji gali būti? Kai bus ribinė situacija, ji ir atsiras. Dabar mes visi gyvenam, sakykim, daugiau ar mažiau šiltai, sočiai ir saugiai. Tokie dalykai kaip laisvė, tiesa, kurios liudijimas kasdien politikoje, ypač tarptautinėje politikoje, reikalauja nemažų pastangų, taip pat susijęs su rizika ir susijęs su rizika, kurią mums labai aiškiai kartais nurodo mūsų vietinis verslas. Tai daro tą kasdieninį tos tiesos ar teisybės liudijimą ganėtinai sunkų politikui, kuris nori išlikti, būti perrinktas, būti ne, sakykim, kaip dabar Lietuvoje kartais vadina tokius politikus, talibu, o būti tokiam per vidurį. Šitą visą padėtį, kuri susiklostė Baltijos valstybėse, tarp visų parlamentų aš turiu minty, priimu kaip realybę, kitaip ir būti negali, nes mes esam veikiami įvairiausių nuomonių. Politikai savo sprendimus galbūt grindžia tiesos priešybe, t. y. nuomone, kuri pagrįsta ne protavimu, iš kurio galima išvesti principus, o paremta, sakykim, žmonių aistromis ir interesais. Taigi mes esam labiau nuomonės sakytojai, reiškėjai arba konsoliduotojai. Tikriausiai geriausias to pavyzdys – visai neseniai čia vykusį Baltijos Asamblėją, tradicinis mūsų organas, kuriuo didžiuojamės, t. y. tarpparlamentinis atsikūrusių valstybių kūrinys. Štai čia mes bandėm pasiekti, kad trijų Baltijos valstybių spikeriai, parlamentų prezidentai kreiptųsi į Europos Parlamentą prašydami naujo Europos Parlamento dėti visas pastangas, kad 2008 m. Europos Parlamento rezoliucija dėl Šiaurės dujotiekio ir įpareigojimai Komisijai būtų įgyvendinti, kad būtų bandoma įgyvendinti. Pamatėm tradicinį vaizdelį. Nesakysiu, kuri valstybė kaimynė atsiuntė pataisas tokias, kad jos iš principo eliminuoja bet kokią šito kreipimosi prasmę. Kita valstybė pasakė: matot, ta valstybė pateikė mums tokias nepriimtinas pataisas, todėl ir mes nieko nedarysim. Tiesiog tai yra pavyzdys.

Aš noriu pasakyti, kad taip yra ne tik tarp trijų Baltijos valstybių. Būdamas Užsienio reikalų komiteto pirmininku, aš galiu pasakyti, kad mes mandatuojam mūsų Užsienio reikalų ministeriją ir jos diplomatus, kai jie vyksta į Bendrųjų ir išorinių reikalų tarybą. Reikia pasakyti vieną paprastą dalyką – mūsų diplomatus arba mums visiems pavyksta išskaityti iš tų posėdžių vieną kitą užuominą ar tai apie Čėčėniją, ar apie Gruziją, ar apie Pietų Kaukazą, ar apie žmogaus teises. Žodžiu, tai yra labai sunku. Todėl aš ir sakau, kad tai yra objektyvi realybė, kurią įveikti ir kurią paveikti reikia labai daug pastangų. Toj pačioj senojoj Europoj. Aš jau nekalbu apie mus, mūsų tris valstybes.

Baigdamas norėčiau pasakyti vieną tokį dalyką, labai aiškiai rodantį, kaip politinė valia ir konjunktūra veikia vieną ar kitą klausimą, sprendimą. Lietuvoje yra tas garsusis Okupacijų žalos atlyginimo įstatymas, kuris buvo parengtas ir priimtas remiantis tautos referendumu. Štai keletas citatų. 1993 m., dar nepasirodžius tam įstatymui, Seime pradėdamas diskusiją apie Lietuvos užsienio politiką tuometinis Prezidentas A. Brazauskas užtikrino Seimo narius, kad Rusijai, kaip Sovietų Sąjungos teisių perėmėjai, bus keliamas reikalavimas atlyginti sovietų okupacijos metais padarytą žalą. 2000 m. birželio 13 d. priėmėm tokį įstatymą, o jau birželio 23 d. Prezidentas V. Adamkus sukritikavo Seimo valdančiąją konservatorių daugumą priešišku Rusijai, nors buvo klausoma referendumo. Jau tais pačiais 2000 m. kairiosios opozicijos atstovai ėmė

kalbėti, kad šio įstatymo nereikia. Tačiau spalio 11 d. Naujosios politikos aljanso kandidatas į Ministrus Pirmininkus R. Paksas pareiškė laiką sovietų okupacijos padarytos žalos atlyginimą pirmąsias svarbos klausimu. Toks mėtymasis, galiu kalbėti apie Lietuvą, Lietuvos politinio elito, kada pradėti rimtai šituo klausimu dirbti, jį purenti, ar tik laikyti jį visą laiką kaip tam tikrą atpažinimo ženklą rinkėjams, vyksta, jis yra. Mačiau savo kolegų iš Latvijos ir Estijos požiūrį į šitą klausimą, į okupaciją, okupacijos žalos atlyginimą. Šis klausimas taip pat yra kažkur viršuj, retkarčiais ištraukiamas, kai viena ar kita politinė jėga nori ką nors pasakyti elektoratui. Aš nesakau, kad tai yra beviltiška. Tiesiog dar kartą sakau: viskas priklauso nuo politinės valios ir to, kiek mes galime atsispirti tai šiltai, sočiai ir sąlyginai saugiai politinio gyvenimo rutinai.

Dar kartą baigdamas pasakysiu, kad kol nebus ribinės situacijos, tol nebus vienybės. Tai gal ir nereikia tos ribinės situacijos, nes ribinės situacijos paprastai nėra geros situacijos. Dabar gyvename šiaip taip, turime tam tikrą saugumą, ir gan rimtą saugumą NATO. Kai kalbame apie solidarumą, tai, matyt, tas tų laikų solidarumas jau nebeatgaminamas. Ačiū. (*Plojimai*)

R. SAKADOLSKIS. Ačiū. Norėčiau kreiptis į mūsų kolegas iš Latvijos. Jų yra du. Pagal patirtį pirmiausia norėčiau kreiptis į Intą Calitą, kuris yra buvęs politinis kalnys ir Latvijos Aukščiausiosios Tarybos deputatas. Prašome. Baltijos kelio politinės pamokos šiandien – tikros, netikros Rygoje.

INTS CALITIS. Atsiprašau už netaisyklingą kalbą (*kalba lietuviškai*). Jau Baltijos kelias nepasikartos ir nereikia jo kartoti. Dabar mums reikia bendradarbiauti kitoje srityje. Čia yra naujų problemų. Prieš 20 metų mūsų buvo bendros problemos – okupacija ir tikslas bendras – mūsų valstybių nepriklausomybės atkūrimas. Dabar to tikslo nėra, jau mes esame nominaliai suverenūs. Kai dėl Latvijos, manau, mes jau padėjome Latvijos valstybiniu suverenitetu. Kas liko po Briuselio, mūsų deleguotas suverenitetas... dalį to paima dabar Tarptautinis valiutos fondas. Ir viskas.

R. SAKADOLSKIS. Laikiniai, suprantat? (*Juokas salėje*)

I. CALITIS. Arba susitikome mes, trijų valstybių – Lietuvos, Latvijos ir Estijos – signatarai, praeitą savaitę Tartu mieste ir ieškojome bendrų kelių, kaip bendradarbiauti, kad sukurtume naują politinį klimatą. Žinoma, dabar tarp mūsų valstybių politinėje ir ekonominėje srityse vyksta konkurencija. Pavyzdžiui, nepavyko atominės elektrinės projektas. Tai kas, kad nepavyko. Valstybių įvairūs interesai.

Dar nėra sutarimo dėl mūsų sienos, Latvijos ir Lietuvos sienos. Klausimas dar neišspręstas. Tada mes, signatarai, Tartu nutarėme, kad mums reikia bendradarbiauti ir daryti įtaką mūsų valstybių politikams, ieškoti kompromisų, ieškoti galimybių bendradarbiauti toliau. Ačiū. (*Plojimai*)

R. SAKADOLSKIS. Ačiū. Kolega Dainis Ivanas. Nebūtinai lietuvių kalba, galite ir latviškai, angliškai.

DAINIS IVANS. Deja, lietuvių kalbos aš kol kas neišmokau, gal kas trečią žodį ir suprantu. Mes gyvename kitu laiku ir reikia tai suvokti, reikia suprasti, kad ir mūsų mąstymas, mūsų statusas labai smarkiai pasikeitė. Aš prisimenu, kad tais laikais, kai buvau Latvijos Liaudies fronto pirmininku, pirmojo parlamento pirmininku, man buvo 30

metų. Man atrodė, kad aš labai senas. Dabar man atrodo, kad aš buvau per jaunas. Per spaudos konferencijas aš kalbėdavau, ponai žurnalistai manęs klausdavo, kaip aš matau mūsų laimėjimus po nepriklausomybės atkūrimo. Aš sakiau, kad visa tai bus lengva, nors tuo netikėjau. Aš žinojau, kad bus sunku, bet maniau, kad reikia žmonėms demonstruoti optimizmą. Tuomet per spaudos konferencijas pridurdavau, kad sunkiausia bus po to, kai mes įgysime nepriklausomybę, nors ir tada man atrodė, kad ir tai bus smulkmena – tegul tik būna nepriklausomybė, mes pradėsime gyventi lengvai ir džiaugsmingai. Tačiau tas vidinis balsas, kuris vertė mane taip kalbėti, buvo teisingas, nes mes tada buvome susitelkę ties viena idėja, buvome solidarūs ir labai greitai ir gražiai su mažomis aukomis, ačiū Dievui, pasiekėme savo tikslą.

Tai, kas prasidėjo po to, tai buvo vidinė kova, su kuria tikriausiai susidūrė ir lietuviai, ir latviai, ir mes su tuo sunkiai sugebėjome susidoroti. Mes susidūrėme su vartotojiška visuomene. Latvijoje sakoma, kad po politinio atgimimo prasidėjo vartotojiškas atgimimas. Mūsų žmogus tam nebuvo pasiruošęs, nes vartotojiškumas – tai amoralus iš principo reiškiny: daugiau parduoti, daugiau pirkti, nekokybišką prekę parduoti brangiai ir t. t. Aš manau, kad visi – Lietuva, Latvija ir Estija – su tuo susidūrė. Galbūt mes užmiršome tą esmę, dėl ko mes gyvename, dėl ko mes sukūrėme savo valstybes.

Dabar man svarbiausia atrodo tai, kad galėtume grįžti prie tų idealų jėgos, kuri buvo tada ir kurios vedami tada dirbome. Mes matėme čia kroniką. Pats mačiau save ten, mačiau kitus Liaudies fronto lyderius ir stebėjausi, kad aš matau kitus žmones, turinčius energijos, kur kas daugiau energijos. Aš juos palyginčiau pagal energiją su atominiu reaktoriumi.

Šiandien svarbiausia, ko gero, grįžti prie ateities, nes Baltijos kelias – tai mūsų ateitis. Mums reikia rasti idealus ir šalies viduje, ir išorėje, todėl reikia labai daug dirbti. Viso to pasiekti mes galime tik laikydamiesi tos minties, kurią išreiškė ponas S. Kovaliovas šiandien. Mums reikia galvoti apie tai, ką iš tikrųjų reiškia reali politika. Ir aš, beje, nenustebau, kad ta valstybė, kuri sužlugdė bendro susitarimo dėl *Nord Stream* pasirašymą, buvome mes. Aš nežinau, bet, manau, buvo taip.

Pas mus labai dominuoja tai, ką mes vadiname realia politika. Mūsų valstybė kritikuoja Rusijos karą Gruzijoje visuose tarptautiniuose forumuose, ir dabar vienas iš politikų oligarchų sako: tylėkite apie tai, nes tai erzins Rusiją, nekalbėkime tiesos, nes mes esame realūs politikai. Buvęs premjeras, kuris vadovavo valstybei dvi kadencijas, beveik 5–6 metus, po to važiuoja į Rusiją, sėdi su V. Putinu prie vieno stalo, jam moka už tai, kad jis suteiks galimybę Rusijos dujų kompanijai dirbti Latvijoje, jį paskiria tos dukterinės kompanijos viršininku, ir jie atvažiuoja, grįžta į Latviją ir sako: tylėkite, tik tylėkite, būkime realūs politikai.

Taigi šiuo metu yra labai svarbu, kad būtų kokia nors atsvara tiems realioms politikams, nes tai žmonės, kurie turėtų universalias, svarbiausias žmogiškąsias vertybes, kurie galėtų iš tribūnos atvirai pasakyti: ne, tai neteisinga. Būtent Latvijoje, ypač Latvijoje, tie realūs politikai daro savo machinacijas, o pagrindinė masė juos tylomis remia ir leidžia egzistuoti tokiai politikai. Todėl mums labai svarbu taip susitikti ir konferencijų metu prisiminti tuos idealus, tuos laikus, kurie buvo, ir žinoti, kad tai – ne praeitis, tai – ateitis.

Beje, dar vienas niuansas, lemiantis tos ir dabartinės politikos skirtumą. Ten buvo liaudies diplomatija. Tai visiškai kas kita. Manau, kad liaudies diplomatijos lygmeniu Baltijos kelias galimas ir šiandien, nes tautos mąstyme nėra priešpriešos. Tas mąstymo skirtumas atsiranda, kai politinis elitas pradeda mąstyti savo melagingomis sąvokomis.

E. ALEKSANDRAVIČIUS. Deja, mūsų diskusijos laikas artėja prie pabaigos. Prieš kreipdamasis į V. Radžvilą, aš tiesiog perskaitysiu vieną reakciją iš salės. Tai yra ponios Danelienės, jeigu aš gerai perskaičiau pavardę, pastaba, kuri suformuluota kaip klausimas, bet manau, kad tai tiesiog teiginys, kuris, baigiant mūsų diskusiją, galbūt taip pat gali būti apsvarstytas. Parašyta taip: „Ar nėra dar didesnė problema valstybėje gyvenančių žmonių palaikymo deficitas?“ Tas deficitas, man atrodo, kartais yra pono V. Radžvilo rašinių tema. Ar pabandytumėte, Vytautai, artėti prie diskusijos pabaigos? Spėju, kad jo generuojantis patyrimas yra geras apibendrinimams padaryti.

V. RADŽVILAS. Į klausimą, ar galimas Baltijos kelias dar kartą, iš principo atsakyčiau „taip“, nes nuo jo pasikeitė ne tiek daug, kaip atrodo, jeigu, žinoma, pokyčiais nelaikome dekoracijų kaitos.

Politinė ir istorinė Baltijos kelio prasmė buvo labai aiški. Mes visam pasauliui turėjome parodyti: pirma, kad egzistuojame kaip tautos, antra, kad norime laisvės ir nepriklausomybės. Tačiau mūsų siekiai pasaulyje visada buvo suvokiami, sakyčiau, dviprasmiškai. Būtent mes laisvės reikalavome, be abejo, kaip žmonės, bet ir kaip tautos, tačiau pasaulis mūsų laisvės siekius pirmiausia suprato ir vertino kaip demokratijos siekius ir labai būgštavo, kad mūsų siekiai nevirstų tuo, kas buvo ir tebėra vadinama atavistiniu nacionalizmu. Demokratija yra labai geras dalykas, bet problema yra ta, kad ji savaime negarantuoja tautų laisvės, nes iš principo pasaulį būtų galėjusi tenkinti ir, tarkime, koku nors stebuklingu būdu sudemokratėjusi sovietų imperija. Todėl iš pat pradžių, ir tai reikia aiškiai suvokti, mūsų situacija buvo labai dviprasmiška. Tačiau mus išgelbėjo iš esmės vienas atsitiktinis konjunktūrinis veiksnys – kad Vakarų pasaulis save laikė demokratiniu, Sovietų Sąjunga buvo, ir pagrįstai, laikoma totalitarine valstybe.

Demokratijos ir totalitarizmo, arba laisvojo ir nelaisvojo pasaulio, konfliktas mums leido gana organiškai ir natūraliai įsirašyti į tarptautinį politinį kontekstą, kuris galiausiai baigėsi mūsų pripažinimu. Šiandien ši pamatinė dviprasmybė išlieka, bet ji, drįsčiau teigti, yra dar pavojingesnė, ir štai kodėl. Todėl, kad, žlugus Sovietų Sąjungai, faktiškai iš pasaulio arenos išnyko atvirai totalitarinė valstybė ir savaime tapo probleminis klausimas, kiek ji yra Vakarų priešingybė ir kiek jiems oponuoja.

Kitas dalykas, kuris taip pat yra nepaprastai svarbus ir kurį mes ignoruojame, yra tai, kad, visiškai teisingai judėdami į vakarus, mes pamiršome, kad Vakarai yra įvairūs, ir visiškai neanalizuojame ten, pirmiausia Europos Sąjungoje, vykstančių procesų. Europos Sąjungą laikyti valstybių vienijimusi, turiu omeny Europos Sąjungos plėtrą, yra be galo naivu. Iš tikrųjų Europos Sąjungos plėtra arba raida, kad ir kaip ją vadinsime, iš esmės yra socialinės inžinerijos eksperimentas, kurio padariniai yra absoliučiai neaiškūs. Kad situacija būtų dar aiškesnė, priminsiu štai ką. Europos Sąjungą iš tikrųjų pradėjo kurti krikščionys demokratai Alsidas de Gasperis, Konradas Adenaueris, Robertas Šumanas, paskelbęs garsiąją Europos deklaraciją. Tačiau kažkodėl niekas nekalba apie tai, kad Europos Sąjungos raidoje įvyko milžiniškas posūkis, kurio apčiuopiamiausia išraiška yra tai, kad Lisabonos sutartyje, keičiančioje taip ir nepriimtą Europos Sąjungos Konstituciją,

nėra nė žodžio apie Europos krikščionišką tapatumą. Kodėl yra svarbi šita aplinkybė? Ji rodo, kad Europoje vyksta procesai, kuriuos dar labai skatina vienas fundamentalus geopolitinis veiksnys – Europa nori tapti globalia geopolitikos žaidėja, prilygstančia Jungtinėms Amerikos Valstijoms, kylančiai Kinijai, galbūt dar Indijai (tai parodys ateitis), ir tai gali padaryti vieninteliu būdu – sukurdamą bendrą humanitarinę, ekonominę ir kitokią erdvę su kuo? Su šių dienų Rusija. O tokios sąjungos galimybė yra daugiau negu reali štai kodėl. Todėl, kad Europos Sąjungoje (tą rodo ir labai įdomus Lisabonos sutarties priėmimo vyksmas, kai apskritai tik poroje šalių buvo tautos referendumai) demokratija nebėra toks svarbus dalykas, kaip mums kartais atrodo. Dėl tos priežasties, kiek konfliktas arba įtampa tarp dabartinės Europos Sąjungos ir Rusijos yra pragmatinių interesų kova, o kiek jis yra principų kova, kokia dar buvo Šaltojo karo metais, tarkime, komunizmo ar ne komunizmo kova, yra atviras klausimas.

Galų gale neparastai svarbu yra štai kas: akivaizdi Europos Sąjungos judėjimo kryptis, kurią išduoda vos „iškepto“ naujojo Prezidento kalbos, yra iš esmės nacionalinių valstybių redukavimas į kažką kita. Kitaip tariant, Europos Sąjungos plėtra iš esmės vyksta kartu su modernios europinės tautos nykimu. Tačiau lygiai tą pačią tendenciją turime Rusijoje. Kodėl Rusijoje, nepaisant to, kad aš be galo gerbiu čia esantį poną S. Kovaliovą ir kitus demokratų, tikrų demokratų tėra tik saujelė? Jų tik saujelė realiai buvo ir *perestroikos* metais. Todėl, kad rusų tauta, be abejo, egzistuoja, jina yra puiki visais atžvilgiais, bet iš esmės tai nėra moderni nacionalinė tauta. Tai – imperinė tauta ir demokratijos negali būti. Todėl realiai, mano supratimu, pamažu suartėja du nedemokratiniai junginiai, kurių suartėjimo pagrindas yra faktiškai modernios tautos nebuvimas. Šita pavojinga tendencija yra dvigubai pavojingesnė todėl, kad Lietuvoje veikia jėgos, kurios iš esmės daro tą patį, kas buvo daroma prieš 50 metų, bet tūkstančiai žmonių, ypač patriotiškai nusiteikusių, to nesuvokia, nes jiems pakanka kažką lengvo ir paviršutiniško pasakyti apie Rusijos grėsmę ir sušukti, kad mes jus vedame į Vakarus. Kur šitai veda? Paskutinis keliolikos intelektualų viešas skundas prieš vieną profesorių rodo, kad pas mus atgimė net „stukačiaus“ tipas, kai vadinamosios pažangios jėgos vis labiau įsisiautėja, ponai. Todėl manau, kad viskas dabar priklausys nuo to, ar šios tendencijos bus laiku suprastos, įsisaugomos ir suvoktos kaip egzistencinė grėsmė.

Nesutinku, ir kategoriškai nesutinku, su teiginiu, kad mes gyvename sočiai ir šiltai. Reikia vieną kartą pradėti mąstyti aiškiai ir griežtai. Mūsų žmonių praradimai per 20 metų *de facto* yra didesni negu pokario metu. Todėl, kad vieną kartą užtenka apsigaudinėti. Iš tų pusės milijono emigrantų ir taip toliau liūto dalis niekada čia nebesugrįš. Todėl, kad vieną kartą reikia suprasti, kad tautos nykimas gali vykti ir netaikant atviro naikinimo formų, kad tautą galima išstumti ir išblaškyti grynai ekonominiais metodais ir beprotiška socialine politika. Šitas dalykas akivaizdžiai vyksta. O jį tikrai slepia dangoraižiai ir panašūs dalykai.

Taigi manyčiau, kad jeigu tai bus suvokta, Baltijos kelias nebus vien trijų valstybių kelias. Manau, kad visoje Europoje vykstantis judėjimas išduoda jau tam tikrą, dar iki galo neįsisaugomą nuojautą, kad vyksta kažkas negerai. Todėl, sakdamas šią kalbą, tai dar kartą pabrėžiu, nes žinau, jog kažkas laukia, kad galėtų pasakyti: stumi į Rusiją. Ne, mano išvada ir paskutinis teiginys yra toks: privalome likti Europoje, bet, užuot plaukę pasroviui, privalome kategoriškai, valingai reikalauti, kad Europa būtų tokia, kokią kūrė

jos tėvai – kūrėjai, kad tai būtų R. Šumano, K. Adenauerio ir panašių žmonių Europa, o ne tų, kurie šiandien Europoje diktuoja madas. Ačiū už dėmesį. (*Plojimai*)

R. SAKADOLSKIS. Labai glaustai prašyčiau, pone Kovaliovai. Prašom. Po to, jeigu norėtų, kiti. Prašau.

S. KOVALIOV. Aš leisiu sau, jeigu galima, tikrai labai trumpą repliką. Aš manau, kad Europos kelias – tai nesirūpinti suverenitetais, o palaipsniui užmiršti apie juos. Manau, kad Europa neturi siekti tapti politiniu žaidėju Amerikos, Rusijos ir kitų žaidime. Europa privalo galvoti apie žmoniją, privalo galvoti apie tai, kad ji daro labai nenuoseklus, labai nedrąsius, dažnai prieštarigus žingsnius link integracijos, link žmonijos integracijos. Ir jeigu kalbėsime apie tuos prieštarigus žingsnius, ponai, atleiskite, ar jums negėda kiekvienais metais po keletą kartų važinėti iš Briuselio į Strasbūrą ir atgal? O ką apie tai mano jūsų rinkėjai? Juk tai vyksta už jų pinigų. Visiškai neseniai jaunas žmogus, buvęs banditas, visiškai neraštingas ir visiškai neišauklėtas, buvo išrinktas į Rusijos Gamtos mokslų akademiją, tai Ramzanas Kadyrovas. Tai ne kokia akademija, bet vis dėlto ten profesoriai dirba. Kai su kai kuriais kalbėjau, jie sakė, kad nežinoję, ką renka, be to, jų ir neklausė. Bet dabar žinai, ar tu pasakei, kad daugiau nebūsi šios akademijos nariu? Nereikia manyti, kad tai vyksta tiktai Rusijoje. Visiškai neseniai Nobelio taikos premijos laureatu tapo Barakas Obama. Jo pergalė per rinkimus Amerikoje – tai tikrai didelis pasaulio įvykis. Tačiau Nobelio premija jam – tai gėdingas įvykis. Amerikos prezidentas nesurado savyje drąsos Nobelio komitetui atgal mesti tą Nobelio premiją, atsisakyti jos. Štai apie ką reikia galvoti. O jeigu mes vėl ir vėl pagal *real politic* principus galvosime ir nagrinėsime Šiaurės ir Pietų srautus, tai, aišku, svarbūs dalykai, bet antraeiliai, jie svarbūs kompetentingiems antraeiliams specialistams... Žmonės, kurie nori galvoti apie pasaulį, neturi nusileisti iki iš šio šlamšto.

R. SAKADOLSKIS. Prašom. Ponia V. Aleknaite-Abramikienė (*pasisakymas iš salės*).

V. ALEKNAITĖ-ABRAMIKIENĖ. Ačiū, gerbiamasis pirmininke. Iš tiesų jūsų, kai išgirstu jūsų balsą, prisimenu tas vasaras vaikystėje pas senelius kaime, kai ten netrukdydavo klausyti „Amerikos balso“.

R. SAKADOLSKIS. Tai buvo seniai.

V. ALEKNAITĖ-ABRAMIKIENĖ. Taip, tai buvo labai seniai. Gerbiamieji, man ne tik džiaugsmas, bet labai didelė garbė sėdėti tarp žmonių, tarp kurių yra netgi pats ponas S. Kovaliovas. Tai tikrai kartais manai esąs šito nenusipelnęs. Labai įdomu buvo klausyti visų, kas čia kalbėjo, taip pat ir pono V. Radžvilo, kurio nuomonė man visuomet įdomi. Iš tikrųjų aš sutinku, kad skirtumas tarp tų laikų, kai mes stovėjome Baltijos kelyje, ir šių dienų yra didžiulis, nes tuomet mes tarytum gyvenome vertybių pasaulyje, o šiandien vis laibiau įsigali galios pasaulis, ir neatsitiktinai Europos Sąjunga taip pat tame galios žaidime kartais yra priversta bandyti tapti žaidėju, nes taisyklės yra gana brutalias. Aš čia nenorėčiau plėtoti. Tačiau man nebūtų suprantama, jeigu mes tautos laisvės idėją priešpriešintume demokratijos idėjai. Sakyčiau, kad vargu ar tautos laisvė be demokratijos principų, be nuoseklus tų principų gynimo galėtų apskritai išlikti. Ir aš galėčiau pateikti labai paprastą pavyzdį. Kai dabar ponas V. Putinas su savo „sylovykais“ užvaldė faktiškai visą valstybę, jis tai daro tarytum patriotizmo motyvais. Kai jisai teisina Staliną, kuris milijonus žmonių pravarė pro Gulagą tam, kad modernizuotų šalį ir

džiaugėsi, kad šalis iš agrarinės tapo industrine, tiesa, neliko valstiečių, tokia smulkmena, tai tarytum kalbama apie valstybę, apie jos progresą netgi ir apie laisvę tikriausiai. Laisvę nuo kokių nors imperialistų, tačiau ar tokia tautos „stalininė laisvė“ turi kokią nors prasmę ir žmogiškąją vertę? Tai, kad šiandien mes nemokame naudotis mums suteiktomis demokratinėmis galimybėmis ir kad šiandien vietoj Baltijos kelio pas mus ateina protestuotojai dėl to, kad tenka mažinti biudžetą, tikrai rodo, kad turbūt mes patys moraline prasme iš tikrųjų esame nebrandūs ir nesugebame žengti tų žingsnių, kurie yra reikalingi. Tikrai nevarginsiu jūsų ilgomis kalbomis, bet galiu pasakyti, jog vienas iš tų žingsnių būtų bandymas atkurti padorų deramo lygio viešąjį diskursą visose mūsų šalyse. Viešojoje erdvėje egzistuoja daugybė diskursų, bet dominuoja toks labai brutalus, pigus, apeliuojantis į žemuosius instinktus, ir, deja, tas diskursas parlamente puikiausiai klesti ir neleidžia ramiai susikaupti ir realiai vertinti, ką tu darai pats ir ką daro kiti.

Aš džiaugiuosi, kad mūsų inteligentija, mūsų šalių inteligentija nepamiršta savo šio vaidmens ir priedermės. Norėčiau labai tikėtis kritiško, blaivaus jos balso. Ir jeigu kartais kokie nors profesorai bando apskusti kitus profesorius dėl jų nuomonių reiškimo formos, ką gi, irgi galima reaguoti, juk mes esame laisva šalis. Tačiau nepamirškime, dėl ko visa tai, dėl ko mes kuriame valstybę, dėl ko mes siekiame laisvės ir kokiomis priemonėmis galima tą laisvę ginti, o kokiomis nederėtų. Aš manau, jeigu mes šiandien norime pasmerkti totalitarinius režimus Europos mastu, tai ne tam, kad suvestume sąskaitas su praeitimi, bet tam, kad niekuomet nebandytume modernizuoti savo valstybių naudodami tuos metodus, kurie prieštarauja demokratijai. Joks tikslas priemonių nepateisina. Atvirkščiai, blogos priemonės sugadina patį geriausią tikslą. Ačiū. *(Plojimai)*

R. SAKADOLSKIS. Ačiū. Mūsų diskusija artėja prie pabaigos, jau yra visiškai prie jos priartėjusi. Man kilo tokia mintis besiklausant V. Radžvilo. Prieš dvidešimt metų Baltijos kelio dalyviai beldėsi į pasaulio sąžinę. Šiandien V. Radžvilas pasiūlė, kad Lietuva, Latvija, Estija, įtariu, kad jis priskirtų ir Lenkiją, ir apskritai galbūt visus tuos, kurie turi patirties su Rytų kaimynu, galėtų tapti Europos Sąjungos sąžine. Gana įdomios mintys, paralelės tarp 1989 ir 2009 m. Labai ačiū visiems dalyviams, kad aktyviai dalyvavote diskusijoje, ir visiems, kad atvykote. Gražaus vakaro. *(Plojimai)*